

Розділ II. Світова практика забезпечення національної злагоди і порозуміння

2.1. Досвід політичного примирення після громадянської війни між Північчю та Півднем у США

Війна між Північчю та Півднем США в 1861-1865 рр. була спричинена гострими суспільно-економічними суперечностями. Стрижень конфлікту полягав у конкуренції між різними способами виробництва, методами формування капіталу та внаслідок цього – різними концепціями розвитку країни. З точки зору політичної мобілізації громадської думки принципового значення набуло питання про легітимність та доцільність існування рабства як форми експлуатації праці та економічної основи плантаторського господарювання. З 1816 р. Конгрес США розпочав ухвалення тарифів на імпорт, які мали забезпечити сприятливий розвиток американської промисловості. Підвищення тарифних ставок перешкоджало економічним інтересам Півдня, який забезпечував основну частину американського експорту (бавовна, цукор, тютюн). Впродовж 1850-х рр. частка Півдня в експорті США становила 72-82%.

До 1846 р. між Північчю та Півднем діяв «міссурійський компроміс» 1820 р., який географічно розмежовував зони поширення промисловості та фермерства, з одного боку, та рабовласницького господарства, – з другого. Однак у процесі освоєння нових земель на Заході цей компроміс було порушено. Ситуацію вдалося частково вгамувати внаслідок компромісу 1850 р., який врегулював статус нових штатів (Техас, Каліфорнія) та дозволив у майбутньому місцевим колоністам самим визначити статус новоприєднаних територій (Юта, Нью-Мексико) на підставі принципу «народного суверенітету». Однак розповсюдження рабства на нові території, включаючи Канзас, призвело до перших спалахів громадянської війни (1854-1856 рр.), в якій плантатори та фермери вступили у збройну боротьбу за нові землі.

Створена в середині 1850-х рр. республіканська партія виступила ініціатором суттєвого підвищення зовнішньоторговельних тарифів та висунула вимогу суттєво обмежити застосування рабства. Натомість у середовищі демократичної партії, яка мала домінуючий вплив на Півдні, стався розкол, що й забезпечило обрання республіканця А.Лінкольна президентом США на виборах 6 листопада 1860 р.

У травні 1860 р. Конгрес США ухвалив законопроект про тариф, авторами якого були республіканці Дж.С. Моррілл і Т. Стівенс. Цей документ передбачав збільшення середнього тарифу на імпорт з 15% до 37%, з подальшим – упродовж трьох років – підвищенням середньої ставки до 47%. Лінкольн твердо пообіцяв підписати цей законопроект, якщо він не набуде чинності до дня його інавгурації 4 березня 1861 р. Політична еліта південних штатів вважала протекціоністський «тариф Моррілла» критичною загрозою, оскільки його впровадження руйнувало баланс між видатками та находженнями і суттєво підвищувало вартість життя на Півдні.

Сторонами конфлікту виступали Союз у складі 19 нерабовласницьких Півночі та Заходу і 4 рабовласницьких штатів Півдня (без урахування Західної Віргінії, створеної 1863 р.) – з одного боку, та Конфедерація 11 рабовласницьких штатів Півдня, – з другого. 20 грудня 1860 р. конгрес штату Південна Кароліна ухвалив ордонанс про сецесію – вихід зі складу Союзу. Цьому прикладу наслідували конгреси Міссісіпі, Флориди, Алабами, Джорджії, Луїзіани, Техасу, а згодом – Віргінії, Арканзасу, Теннессі та Північної Кароліни. Однак 4 рабовласницьких штати (Делавер, Кентуккі, Міссурі та Меріленд) залишилися в складі Союзу.

Північні штати мали очевидну перевагу в матеріальних ресурсах. Населення 23 штатів, які залишилися в складі Союзу, включаючи 4 рабовласницькі, налічувало 22,3 млн проти 9,1 млн в 11 південних штатах, із яких близько 3,6 млн становили негри-раби. Скориставшись відсутністю прямої конституційної заборони на вихід окремих штатів із Союзу, 4 лютого 1861 р. представники Південної Кароліни, Міссісіпі, Флориди, Алабами, Джорджії та Луїзіани проголосили створення нової держави – Конфедеративних Штатів Америки. До Конфедерації увійшла також Індіанська територія (сучасна Оклахома). Оголосивши про вихід зі складу США, сепаратисти наполягали на поверненні штатам повноважень, які за Конституцією 1787 р. були делеговані федеральному уряду (контроль над військовими фортами, портами і митницями, стягнення мита та податків на нерухомість). Штати, які заявили про відокремлення, встановлювали контроль над військовими об'єктами, арсеналами, поштовими відділеннями та митницями та розпочали набір волонтерів до своєї армії. Розпочавши 12 квітня 1861 р. обстріл форту Самтер в Чарльстонській гавані (Південна Кароліна), лідери Півдня порушили паузу, після чого обидві сторони вдалися до бойових дій, які тривали до квітня - травня 1865 р.

Війна розділила американське суспільство, що особливо сильно відчувалося на Півдні, частина населення якого не була в захваті від сецесії та створення Конфедерації. Більшість штатів Півдня, де відбувалися основні битви громадянської війни, зазнали суттєвих руйнувань. Обидві ворогуючі сторони понесли великі людські втрати. Втрати військ Півночі становили майже 360 тис. вбитих і померлих від ран і понад 275 тис. поранених. Відповідні втрати конфедератів оцінюються у 258 тис. і 137 тис. осіб.

Вдруге обраний президентом США (1864 р.), А. Лінкольн усвідомлював доцільність виваженої політичної тактики заради відновлення Союзу. У своїй другій інавгураційній промові (4 березня 1865 р.) він обіцяв великодушне ставлення до переможених «заради досягнення та збереження тривалого і справедливого миру в нашій країні та з усіма народами світу». Доцільно взяти до уваги, що в 1864 р. президент А. Лінкольн і віце-президент Е. Джонсон висувалися від коаліційної платформи «Національний союз», що акцентувала потребу в відновленні національної єдності. Лінкольн оприлюднив ліберальний план майбутнього політичного устрою Півдня, проте республіканська більшість у федеральному конгресі заперечувала право президента приймати самостійні рішення.

Наступником Лінкольна став віце-президент Е. Джонсон – єдиний сенатор з Півдня (демократ від штату Теннессі в 1857-1862 рр.), який не підтримав сецесію й не вийшов зі складу федерального конгресу. Влітку 1865 р. президент Джонсон спробував розпочати втілення поміркованої програми Реконструкції Півдня. До штатів колишньої Конфедерації були призначені тимчасові губернатори. Скликалися конституційні конвенти, які мали скасувати ордонанси про сецесію, ухвалити рішення про повне списання воєнних боргів та розробити нові конституції штатів. Використавши президентське право на помилювання, 29 травня 1865 р. Джонсон підписав прокламацію про амністію для конфедератів за винятком декількох їхніх лідерів та відновив політичні права більшості громадян південних штатів. Населенню Півдня було обіцяно поновлення виборів губернаторів і членів місцевих конгресів. Передбачалося, що умовою повернення колишніх бунтівних штатів до Союзу буде ратифікація 13-ї поправки до Конституції США про повну заборону на всій території держави «рабства і підневільного існування» окрім тих випадків, коли це передбачено покаранням за злочин. Поправка набула чинності 6 грудня 1865 р. після ратифікації трьома чвертями штатів.

До кінця 1865 р. виборчі кампанії в південних штатах було майже завершено, однак радикальні республіканці в Конгресі не дозволили представникам штатів колишньої Конфедерації обійняти місця в федеральному законодавчому органі. На пропозицію лідера республіканців у палаті представників Т. Стівенса федеральний конгрес ухвалив рішення про тимчасове впровадження в бунтівних штатах режиму воєнної диктатури. Таким чином, перша спроба конституційного примирення зазнала невдачі.

У 1866 р. Конгрес ухвалив закон про громадянські права та створив Бюро в справах звільнених осіб, що мало усунути расову дискримінацію на виборах до законодавчих органів південних штатів та допомагати особам, яких було звільнено з рабства. Схвалена в Конгресом США 14-а поправка до Конституції (набула чинності 9 липня 1868 р.) визнавала всіх осіб, які народилися в США або отримали громадянство в США, громадянами Сполучених Штатів та водночас тих штатів, де вони мешкають.

Оскільки легіслатури всіх південних штатів, окрім Теннессі, відмовилися ратифікувати цю поправку, в березні 1867 р. Конгрес ухвалив Акт про реконструкцію Півдня. Згідно з цим законом, територія південних штатів (за винятком тих, які погоджувалися прийняти присягу на вірність Союзу, схвалити 14-у поправку та надати чорним виборчі права), була поділена на п'ять військових округів. Вказані вимоги вважалися обов'язковими для відновлення членства південних штатів у Союзі. Однак згодом до них було додано ратифікацію 15-ї поправки, що забороняла скасовувати чи обмежувати право голосу громадян США на підставі расової приналежності, кольору шкіри чи рабського стану в минулому, як з боку уряду США, так і з боку адміністрації будь-якого штату.

«Радикальна реконструкція» Півдня супроводжувалася значним загостренням політичних конфліктів і соціальних суперечностей. У більшості південних штатів були створені так звані «уряди реконструкції», посади в яких

зайняли висуванці республіканців, військові та авантюристи, що прибули з Півночі. За підтримки голосів чорних виборців, переважна більшість яких не мала початкової освіти, ці активісти ставали губернаторами, членами палати представників та сенаторами федерального конгресу і конгресів штатів. В Луїзіані та Південній Кароліні більшість у конгресах штатів здобули представники чорних. Попри воєнну окупацію, в південних штатах тривав розгул анархії та насильства. В середовищі білих виникали таємні організації на кшталт Ку-клукс-клану. В законах 1870 та 1875 рр. федеральний Конгрес передбачав покарання за спроби позбавити колишніх рабів політичних прав та посилив вимоги до дотримання громадянських свобод, однак це не призвело до поліпшення ситуації.

Нарешті, у травні 1872 р. Конгрес США наважився оголосити амністію та відновив громадянські права 150 тис. білих, які брали участь у громадянській війні на боці Півдня. Амністії не підлягали близько 500 осіб, безпосередньо причетних до створення Конфедерації. Водночас розпочалося поступове виведення федеральних військ. Проте конфронтація між прибічниками демократичної та республіканської партій тривала і надалі. Локальні збройні зіткнення нагадували спалахи громадянської війни. В південних штатах розпочався процес повернення до влади попередніх владних еліт, які здобували більшість на виборах до конгресів штатів та змушували ставлеників республіканців тікати на Північ. На етапі президентської виборчої кампанії 1876 р. республіканці утримували владу лише у Флориді та двох штатах з найбільшим відсотком чорного населення – Луїзіані та Південній Кароліні.

Сумнівні результати виборів 1876 р. створили передумову для міжпартійного компромісу, за підсумками якого демократи визнали перемогу республіканця Р.Б. Хейса. Його президентство вирішили голоси 19 виборщиків від трьох південних штатів – Луїзіани, Південної Кароліни та Флориди. Причому підведення підсумків виборів супроводжувалося перерахунком голосів та переписуванням протоколів. Без голосів виборщиків із цих трьох штатів кандидату від демократичної партії С.Дж. Тілдену для перемоги забракло лише одного голосу. Невдовзі, у квітні 1877 р. відбулося повне виведення федеральних військ, які ще залишалися в Південній Кароліні та Луїзіані.

Загалом період диктатури та реконструкції виявився відносно нетривалим. Політичні завдання, висунуті ініціаторами реформ, були досягнуті лише частково. Попри повне й остаточне скасування рабства, загострення політичної боротьби та міжпартійні збройні сутички в період 1872-1876 рр. довели неефективність диктатури як засобу реформування політичної системи регіону. Однак в економічному відношенні війна та реконструкція нанесли нищівного удару по самостійності та окремішності розореного Півдня, негомогенність якого щодо північних штатів було значною мірою знівельовано.

За підсумками реконструкції, структура аграрної власності в південних штатах не зазнала суттєвих змін, якщо не брати до уваги розорення значної частини плантаторів, обтяжених воєнними боргами та обкладених надмірними податками на нерухомість. Після виведення федеральних військ на зміну

репресіям проти білих – прибічників Конфедерації, прийшла політика системної сегрегації та дискримінації чорних. На них поширювалися такі обмеження, як податковий ценз і тести на писемність. Діяльність Бюро в справах звільнених осіб виявилася на загал малоефективною, оскільки зосереджувалася на політичних правах, гребуючи вирішенням соціально-економічних проблем колишніх рабів, які здебільшого ставали орендарями на плантаціях.

Серед позитивних наслідків реконструкції доцільно відзначити доступ чорношкірих мешканців Півдня до суспільних інститутів, включаючи право на створення сім'ї, власних церковних і громадських організацій, навчання в церковних і муніципальних школах. Утім, федеральне фінансування загальної шкільної освіти на Півдні розпочалося лише з 1890 р. Попри сегрегований характер шкільної освіти, її поширення сприяло подоланню масової неписьменності серед чорних. У 1870 р. частка неписьменних серед чорних становила 79,9%, а в 1880 р. скоротилася до 70%.

Частині звільнених афроамериканців та їхніх нащадків все ж удалося здобути професію або розпочати власну справу. Проте надані їм права не були гарантовані. В 1883, 1893 та 1896 рр. Верховний суд США ухвалив рішення, які звужували тлумачення 14-ї а 15-ї поправок до конституції. Це означало фактичне визнання законності дискримінації з боку фізичних або юридичних осіб у формі сегрегації білих і чорних, заборони міжрасових шлюбів тощо. Остаточне скасування дискримінаційного законодавства штатів відбулося лише за інших політичних умов усередині ХХ ст. внаслідок ухвалення рішень Верховного суду США та закону про громадянські права (1964 р.), які в повному обсязі відновили ліберальні нормативи, включаючи заборону сегрегації афроамериканців та дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри тощо.

Проблема політичних відносин між переможцями і переможеними мала декілька вимірів:

- Скасування рабства та розорення Півдня вичерпали основний зміст конфлікту, який був стрижнем суперечностей напередодні та на початку громадянської війни.

- Після війни в суспільно-політичних відносинах між Північчю та Півднем головну роль почали відігравати стосунки між основними партіями-суперниками – республіканцями і демократами, які конкурували за використання важелів державної влади.

- Напередодні та під час війни ці лінії суперечностей були доповнені конфліктом між рабовласниками і захисниками плантаторського способу господарства, з одного боку, та прибічниками скасування і заборони рабства, з другого.

В підході до переможеної сторони адміністрації А. Лінкольна – Е. Джонсона та угруповання радикальних республіканців дотримувались різних підходів. Спротив, який «південні демократи» чинили спробам м'яких, конституційних перетворень, дав привід для застосування військової окупації та жорстких методів радикальної реконструкції Півдня. Лідери «південних

демократів» не скористалися можливістю відносно легкого замирення, й продовжували опір аж до виведення федеральних військ. Деякі з них, зокрема генерал військ Конфедерації Р.Лі, відмовлялися присягати на вірність союзу і були позбавлені політичних прав аж до кінця життя. Символічне примирення відбулося через понад 100 років, коли в 1976 р. Конгрес повернув Р. Лі громадянство США, а президент Дж.Р. Форд присвоїв йому військове звання генерала армії. Однак у другій половині XIX – на початку XX ст. «південні демократи» позиціонувалися як партія білих та мали расистську репутацію. Натомість республіканці надавали кольоровим Півдня певні квоти на виборах і вважали їх своєю електоральною аудиторією.

Хоча наприкінці 1870-х рр. «південним демократам» вдалося відновити домінування в усіх штатах Півдня, економічний статус регіону вже не дозволяв претендувати не тільки на незалежність, а й на вагомую роль у міжнародному розподілі виробництва. На загальнонаціональному рівні республіканці домінували аж до обрання президентом вихідця з Віргинії В.Вільсона (1912 р.). В День незалежності США 4 липня 1913 р. В.Вільсон взяв участь у пам'ятній зустрічі ветеранів громадянської війни на полі битви при Геттисберзі, де урочисто проголосив про залагодження чвар між колишніми супротивниками у війні 1861-1865 рр.

Головним результатом громадянської війни в США було економічне поглинання Півдня і політико-правове зміцнення федерації, а не послідовне реформування політичної системи регіону на засадах ліберальної демократії. Економічний зміст цього компромісу ґрунтувався на визнанні північної моделі капіталізму як домінуючого укладу та скороченні політичної ваги південних латифундистів у загальнонаціональному балансі.

Перемога Півночі, була підкріплена 14-ою поправкою до Конституції, яка зміцнювала федеративний устрій країни та вимагала покарання порушників присяги, учасників повстання або заколоту проти Конституції та винних у наданні допомоги чи підтримки її ворогам. Прийняття 14-ї та 15-ї поправок до Конституції США обмежило права штатів та посилило інститут федерального громадянства.